

Julia Domitrak

Warszawa

ADAPTACJA FORMANTÓW BIAŁORUSKICH I ROSYJSKICH W POLSZCZYŹNIE BRASŁAWSKIEJ

Adaptation of Belorussian and Russian Affixes in Polish Dialects of Braslaw Region

ABSTRACT: The article deals with the adaptation of Belorussian and Russian affixes in Polish dialects of Braslaw region. The author singles out certain models of affixal adaptation on the basis of phonetic, morphological and semantic or phono-morphological equivalence. Collected vocabulary provides many examples where we can observe the assimilation of foreign elements into the native system of the multilingual population. Modifications of borrowings in this way indicate the vitality of the systemic word-formative rules of the Polish language in the speakers' consciousness.

KEYWORDS: adaptation, word-formative affix, Polish dialects, Braslaw region, borrowings

Polszczyznę gwarową badanego obszaru, która powstała głównie na substracie białoruskim (w mniejszym stopniu litewskim), cechuje obecność wspólnych zjawisk w zakresie fonetyki, morfologii czy słownictwa. Gwary polskie w rejonie brasławskim są dziś bardzo rozproszone, co sprzyja silnym interferencjom białoruskim i rosyjskim. Omawiając sposoby adaptacji morfemowej w polszczyźnie ludności dwu-, a nawet trójjęzycznej, skupiam uwagę na: 1) adaptacji fonetycznej formantu na zasadzie identyczności lub bliskości brzmieniowej, np. zmiana *bies-* na *bez-*; 2) adaptacji morfologiczno-semantycznej formantu opartej na historycznych odpowiednikach, np. zmiana *pro-* na *prze-*; 3) adaptacji fonetyczno-morfologicznej, np. zmiana *pry-/pri-* na *przy-*; 4) zastąpieniu sufiksu, np. zamiana *-iwa-/ywa-* na *-a-*. Należy wziąć pod uwagę, czy chodzi o zapożyczenie leksykalne, zapożyczenie samego formantu słowotwórczego, czy wpływ obcy na budowę słowotwórczą wyrazu rodzimego, czy wreszcie formację własną, paralelną z wyrazem obcym.

Procesy i mechanizmy adaptacji są poruszane zarówno w opracowaniach języka mniejszości polskiej na Kresach Wschodnich¹, jak i języka polskiego skupisk polonijnych². Wyrazy mogą być zaadaptowane do systemu pod względem fonetycznym, fleksyjnym i słowotwórczym – mówi się odpowiednio o adaptacji akcentuacyjnej i fonetycznej, adaptacji gramatycznej czy morfologicznej (fleksyjnej i słowotwórczej). Szereg opracowań porusza zagadnienia dotyczące procesów adaptacji słowotwórczej i semantycznej obcych jednostek przejmowanych najczęściej z języka angielskiego do systemu słowotwórczego polszczyzny, m.in. tworzenia neologizmów we współczesnej polszczyźnie³. Adaptacja słowotwórcza (słowotwórczopodobna) polega na wymianie afiksów obcych na ich odpowiedniki rodzime o takiej samej funkcji strukturalnej⁴. Podobieństwo formalne między morfemami odpowiadającymi sobie znaczeniowo w blisko spokrewnionych językach ułatwia adaptację morfologiczną, a nierzadko adaptowany jest również morfem rdzenny. Bogdan Walczak na przykładzie zapożyczeń czeskich i rosyjskich w języku polskim (por. *pere-voz-ka* i *prze-wóz-ka*, *pře-sáh-nou-ti* i *prze-sięg-ną-ć*) uznaje, że „mechanizm ich przyjmowania polega na odwzorowywaniu ich budowy, tzn. na zastępowaniu obcych morfemów odpowiadającymi im pod względem znaczeniowym morfemami rodzimymi”⁵.

Pisząc o adaptacji morfologicznej czasowników w gwarach polskich na Litwie, Krystyna Rutkowska posługuje się pojęciem substytucji sufiksów tematycznych i prefiksów. Badaczka zwraca uwagę na regularność we wprowadzaniu czasowników do systemu polskiego. Wśród derywatów rzeczownikowych i przymiotnikowych notuje przypadki zastępowania litewskich sufiksów poprzez odpowiednie polskie (np. zmiana *-inė* na *-nia* w *poszornia* ‘stodoła’ < lit. *pašarinė*) lub też dodawania polskich sufiksów do litewskich podstaw słowotwórczych (np. *marginasty* ‘pstry’ < lit. *márgas*)⁶.

Zdaniem Małgorzaty Maliborskiej adaptacja słowotwórcza jest stadium bardzo złożonym⁷. Badaczka traktuje pojęcie adaptacji słowotwórczej w szerokim sensie

¹ A. Krawczyk, Z. Kurzowa, I. Maryniakowa, I. Masojć, J. Rieger, E. Smułkowa, O. Zakhutska i in.

² H. Członkowska, St. Dubisz, W. Miodunka, E. Sękowska, A. Zareba, H. Zduńska i in.

³ Por. K. Waszakowa, *Adaptacja słowotwórcza i semantyczna zapożyczeń we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Відображення історії та культури народу в словотворенні*, red. Н.Ф. Клименко і Э.А. Карпіловська, Київ 2010, s. 47–59.

⁴ H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996, s. 176.

⁵ B. Walczak, *Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniostowiańskich w języku polskim)*, „Linguistica Copernicana”, 2010, nr 2 (4), s. 197.

⁶ K. Rutkowska, *Lituaniizmy w gwarach polskich na Litwie*, [w:] *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, s. 92–93.

⁷ M. Maliborska, *Z zagadnień słowotwórczej adaptacji wyrazów amerykańsko-polskich (na materiale „Dziennika Chicagoskiego” 1921–1931)*, „Prace filologiczne”, T. XXXV, Warszawa 1991, s. 115.

i wyróżnia dwa procesy derywację i substytucję. Ostatnia jest rozumiana jako zastępowanie angielskiego formantu (lub członu wyrazowego) sufiksem rodzimym i dotyczy tylko rzeczowników, np. *bombiarz*, *egzaminacja*, *biznesista*. W niniejszym tekście natomiast adaptację słowotwórczą rozumiem jako rodzaj modyfikacji morfemów w zapożyczeniach pod wpływem systemu rodzimego.

Warto podkreślić, że polskie morfemy słowotwórcze służą przystosowaniu wyrazów obcych do polskich wzorców, do rodzimych konstrukcji. Przy każdym typie adaptacji podaję możliwy model (wzór) jako przykład punktu wyjścia. Każdy model reprezentują wyrazy, które w języku dawcy mają inny morfem, a w języku polskim bądź gwarach polskich w tym znaczeniu nie są notowane. Można mówić o zmianie całego morfemu przy czym te morfemy są o tej samej genezie.

Podstawę materiałową stanowią teksty gwarowe z początku XXI wieku, w większości zebrane w korpusie elektronicznym⁸ oraz słownik polszczyzny brasławskiej liczący ok. 5000 haseł⁹. W opracowaniu stosuję podejście synchroniczne, w szczególności uwzględniam wyrazy w całości zapożyczone (np. *przełęb*, *przypół*, *przymanka*), w których wtórnie można wyróżnić morfemy słowotwórcze. Obiektem moich badań są konstrukcje składające się z podstawy słowotwórczej i formantu. Formant rozumiem jako część struktury semantycznej derywatu. Nie wszystkie wyrazy możemy uznać za derywaty, niektóre mają motywację zakłócającą/niejasną, inne mogą być formacjami zleksykalizowanymi, które powstały na innym gruncie i dostały się do gwary jako całości leksykalne. Stoję na stanowisku, że w badanych gwarach można uwzględnić w tych wyrazach istnienie morfemów słowotwórczych.

1. Adaptacja prefiksów w rzeczownikach i czasownikach¹⁰

- **brus. *pra-* (*pro-*) / ros. *pro-* → pol. *prze-***

Polski formant *prze-* w gwarach polskich na Brasławszczyźnie może realizować się fonetycznie jako *prza-* (w potocznej polszczyźnie brasławskiej akanie jest częste).

MODEL: **PRZESTUDA** ‘PRZEZIĘBIENIE’: *To tam jakie kwiaty garlanki zbierać, tam od przestudy* kDrś. *Żbierami lipowy kwiat i wiarzembiny, mocno dobra ad-przestudy* kRy ◇ brus. *npacmłyda*, ros. *npocmłyda*

⁸ Wykorzystuję elektroniczny korpus tekstów sporządzony przez dr Aleksandrę Wieczorek – tylko przy czasownikach.

⁹ J. Rieger, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*, Warszawa 2014.

¹⁰ W niektórych formacjach czasownikowych zachodzi jednocześnie adaptacja sufiksu tematycznego.

przeróbka ‘przedziałek we włosach’ Drś ◇ brus. *npaʹbʹop*, ros. *npoʹbʹop* Δ o ile nie jest to innowacja gwary polskiej, por. MSGP *przebierek* z Mazowsza, SPXVI i SWil *przeborek*, o ile brus. nie jest adaptacją zapożyczenia z polskiego **przegłył** ‘przełyk u zwierząt’ Wi ◇ por. brus. gw. *глыт* ‘łyk’, *праглытн¹уць* ‘połknąć, przełknąć’
przełęb ‘przerębel; głębokie miejsce w rzece lub jeziorze’ GajA ◇ brus. gw. *npʹoлуb*

Do tej grupy możemy zaliczyć wyraz **przedziadek** ‘pradziadek; przodek’: *Ja wiem, że i dziadek moj i przedziadek tu żyli* Ma (por. brus. *npʹadzed*) domniemane brus. *pra-* (jak w ogpol. *pradziadek*). Tu można mówić o hiperstaranności. Wyraz ten można by traktować jako archaizm, gdyż notują go słowniki historyczne¹¹, ale taka interpretacja jest mało prawdopodobna.

MODEL: **PRZEBIELIĆ** ‘ZABIELIĆ’: *Szczawli na wiosna gotowałam... przebelisz mlekiem czy czym* Wo ◇ brus. *npaʹбял¹уць*, brus. gw. *npaʹбелены* ‘zabielony’

przezachnąć ‘wystudzić (się)’: *Niech przezachnie* ‘o chlebie wyjętym z pieca’ MM◇ brus. gw. *npaʹч¹ахнуць*

przezchnąć się, też **przacchnąć się** ‘przebudzić się’: *Przacchnołem sie, już może dziesięć godzin było, wyspałem sia* Db. Nu, *przezchnęła sie u nocy, daw’aj, już benda ciongnońć* [karteczki spod poduszki] kRy, MM◇ brus. gw. *npaʹчыx¹ацца*

przekarmić ‘wykarmić’: *Koniuszyna sieli, żeby bydła przekarmić* Sm ◇ brus. gw. *npaʹkapm¹уць*, ros. *npoʹkopm¹уть* Δ por. MSZP *przekarmiać* ‘wzmacniać, posilać kogoś przynosząc mu pokarm’

przepisać ‘zapisać’: *Przepisali nas u pasportach, wszystkich przejnaczyli, familiji napisali pa litewsku* St ◇ ros. *npoʹnuʹc¹ать*

przepiwać ‘przepijać’: *Pjan’ica moj monż, wszystko przepiwa* Gr ◇ brus. gw. *npaʹniw¹аць*, ros. *npoʹnuw¹ать*

przestudzić ‘przeziębnić’: *Poleżał [na ziemi] i przestudził pencherz moczowy* Ba ◇ brus. *npaʹcmydʹz¹уць*, ros. *npocm¹ыd¹уть* Δ por. SPXVI w zn. ‘oziębnić, lekko ochłodzić’ (z Oczko)

przestudzić się ‘przeziębnić się’ MM◇ brus. *npaʹcmydʹz¹уцца*, ros. *npocm¹ыd¹уться*

przestygnąć ‘zmarznąć, przeziębnić się’: *Tam jeziorka jest, nu kompac sa zimno, można przestygnońć* kRy◇ brus. *npaʹcт¹ыць*, ros. *npocm¹ынуць*

przesztrafić się ‘zawinić’: *oni już patszą jeżeli ty nie przesztrafi sie nic, wytszymasz ten termin wtenczas już oni do parc”ji przyjmują* Cc ◇ brus. pot. *npaʹuimp¹афцицца*, ros. pot. *npoʹuimp¹афит¹уся*

¹¹ Sł Stp notuje *przedziad* z Ort Ossol (najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburskich), SPXVI ma *przedziadka*, Linde brak. W Słowniku zaginionej polszczyzny jest *przedziad* zob. *pradziad*, ale hasła *pradziad* nie ma.

przewiedzieć ‘odwiedzić’: *Ja pobiegła jeszcze jo przewiedzieć* Dw ◇ brus. *npaβ'edaυβ*, ros. *npoβ'edaть* Δ por. SPGK w zn. ‘poznać, zwiedzić (świat)’
przewodzić ‘spędzać czas’: *Nu tak jednym słowem ciężko życie przewodziła swoje i wszystko, nie ma czym pachw'alić sia* kWi ◇ brus. *npawoдз'иць*, ros. *npowoд'ить*
przezwać ‘nazwać, ponazywać’: *Cztery jezioro koło nas i wszystkie jezioro przezwane* Sm, też **przazywać**: *Dziad tam, przazywali dziad* Ba ◇ brus. *npaзe'аυβ*, ros. *npoзe'ать* Δ por. wszakże SPXVI

Częściowo adaptowany prefiks w postaci *prza-* występuje w innych czasownikach: *przastawić sobie* ‘wyobrazić’ kDrś, *przapuszczać* Gr, *przaprowadzić* Bi, *przaprzaszać* Ar Da, Os, *przaleknąć się* Bi, *przeklinać* Bi, *przapaść* Bi obok form z ogólnopolskim prefiksem *prze-*. Zanotowano również jedną formację z brakiem adaptacji, w której pojawia się prefiks *pra-*: *prahałasować* ‘przegłosować’ Ik (brus. *npaгaлacaβ'аυβ*, ros. *npoгoлocoβ'ать*) – może dlatego, że dotyczy to czynności politycznej.

- brus. / ros. *pro-* → pol. *przy-*

przywizszcze ‘przezviszko’ GajA ◇ brus. *np'ozвишча*, ros. *np'ozвищe*

Prefiks *przy-* można też potraktować jako realizację nieakcentowanego *prze-*.

- brus. *pera-* / ros. *pere-(piere-)* → pol. *prze-*¹²

MODEL: **PRZEMIANA** ‘PRZERWA’: *Jeżeli by my tam [w szkole], na przemianie gdzie to, wyskoczym* kDrś ◇ ros. *nepem'eнa*

przepaska ‘orka pod zasiew, powtorna orka’ Bł ◇ ros. *nepen'auкa*, brus. gw. *nepanax'аυβ*

przepiska ‘korespondencja’: *Żywe oni, nieżywe, jakoś przerwali przepiske tam* Dw *Mojbrat u Polszczy jest... a teraz już i przepiska my już jakoś przerwali* Gim ◇ brus. *nepaп'иcka*, ros. *nepen'иcka*

MODEL: **PRZEDZIEWAĆ SIĘ** ‘PRZEBIERAĆ SIĘ’: *Ja przedziawam się* Drś. *Aj, ludzi musi przedziawali się [na Trzech Kroli], ludzi tak chodzili, przedziawali sie* kWi ◇ brus. *нepaадзe'аццa*, ros. *нepeoдe'атьcя*

¹² Na fonetyczną realizację formantu *prze-* jako *prza-* wskazano wyżej.

przeboleć ‘przechorować’: *Ja ni razu ja do dochtorów, sama jakie swoje czy jakie lekarstwy tam przywiozo dzieci, a to jak tam przechrebcisz, przebolisz i wszystko Gim* ◊ ros. *переболеть* Δ por. wszakże SPXVI *przeboleć* (z Reja)

przejechać ‘przyjechać, najechać, zjechać’: *Tak wszystko przejeżdżona, przebyta* [‘co przybyli’], *że tuta tak w tym taki przemieszany narod kGir* ◊ brus. *непа'ехаць*, ros. *непе'ехать*

przekraść ‘porozkradać’: *Kradli i przekradli te kałchozy, razkradlite kałchozy i nic nie ma Cc* ◊ ros. *неперк'расть* Δ por. SJPD *przekradać* dawn. ‘przemycać’

przemienić się, też **przamienić się** ‘zmienić się’: *Tata umar, brata zabrali, przamianila sia życia Bi. Sześć dni pracujim, siodka my świontkuujim. A teras przemienila sie Sm* ◊ brus. *непамяніцца*, ros. *перемени'уться* Δ por. SGPK w zn. ‘zamienić się w co’

przepisywać się ‘korespondować’: *Od razu jak pojechali [do Polski], to przepisywali sie, wszystko Dw* ◊ por. brus. *непан'исвацца*, ros. *непен'исываться*

przeświętkować ‘skończyć świętować’: *Teraz ja nie wiem, Zielone Świontki jeden dzień przeświontkujo i tedy jido na rabote Gr* ◊ brus. *непасвяткава'аць*

przewrócić ‘przestawić, przekierować, zmienić’: *Dzieci przewrocili przy Sawietach rozmawiać [po polsku]. Oni zaczęli zbierać rodzicow, żeby nas przywrocic, że religii ni'e ma Drś* ◊ brus. *непавар'очацца*, ros. *перевернуть*

przewracać się na ‘zmieniać się w’: *Kura na piatucha przewraca sie czszy laty, a Polak na Litwina za godzina Sm* ◊ brus. *непавар'очвацца*, ros. *перевертываться*

Niektóre z tych wyrazów mają oparcie w wyrazach ogólnopolskich (*przepisywać, przeodziać się, przemienić się, przekraść*), inne – nie (*przemiana, przepaszka, przedziewać się, przeświętkować*). W tekstach analizowanych sporadycznie pojawiają się zapożyczenia z prefiksem nieadaptowanym *pere-/ pier-*, natomiast nie notowano formacji z prefiksem *pera-* por. *pieregruzka* Wj, *pierestrojka* On, *pierestri'ełoczka* Wo, *perechodzić* ‘przechodzić, przekształcać się’ Drś, *perechr'eszczyczać* ‘dokonywać ponownego chrztu’ Cc, *peredać* ‘przekazać’ Stn, *perenosić* ‘przenosić’ Wj, *pierekładać* ‘tłumaczyć’ Ma, *perepisany* ‘z przepisany’ Op.

- brus. *pry-* / ros. *pri-* → pol. *przy-*

MODEL: **PRZYMANKA** ‘PRZYNYĘTA’ MM ◊ brus. gw. *пр'ыманка*, ros. *приманка*

przyjeżdża ‘przyjezdny, obcy’: *A wie pani, teraz najechało już przyjeżdżych kOp* ◊ ros. *при'езжий*

przymówisko ‘przysłowie’ MM, GajA ◊ brus. gw. *пр'ымавіска*, *пр'ымовіско* Δ por. SGPK w zn. ‘przymówka’ z Litwy

przypieczek ‘przypiecek’: *Weż żyżka na przypiczku Ik, GajA* ◊ brus. *пр'ыпечак*, ros. *прин'ечек*

przypół ‘podolek fartucha lub spodnicy’ MM◇ brus. gw. *прып¹ол* Δ por. także SGPK *przypole* ‘fartuch’ z Mazowsza

przysposoblenie ‘oprzyrządowanie, narzędzia’: *Tam swoje przyspasablenie była* Gim ◇ ros. *приспособл¹ение*

przyszczypek ‘młode drzewko, które sięszczepi’ DrśW ◇ brus. *прышч¹эпак*, ros. *прищ¹епок*

przeszczepienie ‘szczepienie drzewa’ DrśW, KrW ◇ brus. *прышч¹эпліванне*, ros. *прищепл¹ение*

przywałek ‘koniec pola ornego przy łące’ MM ◇ brus. gw. *прыв¹алак* Δ por. też SJPD jako przestarz. ‘nasyp ochronny od strony nieprzyjaciela’

na przywięzi ‘na uwięzi’: *Krowy na przywieńzi, na polu* ArDa ◇ brus. *напр¹ывязі*, ros. *напривязи* Δ por. SWil *przywięź* ‘powróż, postronek do przywiązywania’

przywiwka ‘szczepionka’: *Rodzi siedziecionok, nie to co tydzień przywiwki jakie-to tam* kWi ◇ ros. *прив¹ивка*

MODEL: **PRZYKRZEPIĆ** ‘PRZYMOCOWAĆ’: *Kawałek balki przykrzeplony na karyty* WiW ◇ brus. *прыкрап¹іць*, ros. *прикреп¹ить*

przybrać ‘posprzątać’: *Mieszkanież przybierzysz* ArDa. *Ja już rady nie tam ubrać tam, żeby byłoby czysteńko, przybiore, przybiore tam przezkilkko* Gim ◇ brus. *прыбр¹аць*, ros. *прибр¹ать*

przydawać się₁ ‘zdawać się’: *A on, myszle przydaje sie mnie, nie przydaje sie, ksiondz kosi* kWi ◇ brus. gw. *прыда¹ацца*

przydawać się₂ ‘zdarzać się, wydarzać się’: *Ja u ciebie wiency nie bende pracować, nie bende robić, bo tutaj c’ości przydaje sia* ArDa ◇ brus. *прыдава¹ацца* Δ por. wszakże MSGP *przydać się* ‘przytrafić się’ ze Śląska

przymyśleć się, też **przymyślić się** ‘przyjść do głowy, wymyślić, pomyśleć’: *Ona tam myła, gotowała tam ta bielizna i jej przymyślało sie schodzić do domu* SzDo. *Z wszystkich stran takich, chtore tam piniondzy dużo majo, no i byli przymyśliwszy sie, u n’as kupujo owieczek* Gim ◇ brus. *прыд¹умаць*, ros. *придумать*

przypisywać ‘meldować, rejestrować’: *Ja mówie wróci a jak wtedy mnie mówie gdzie przypisywać, tam masz moje dokumenty wszystko* Cc ◇ brus. *прып¹ісваць*, ros. *приписывать*

przypodjąć ‘podnieść’: *Już dzieckoż nie na ziemi leży, wszystkoż wyżej przypodjente* DwGr. *Taka z rączko, taka rączka przypodjęta, a tutaj taka uot deska ciężka* kOp ◇ brus. *прыпадн¹яць*, ros. *приподнять*

przystrajać się tu: ‘przyrządzać’: *Jak kto przystrajał się, u nas robili tak, u kogoż to inaczy* PelDrś ◇ ros. *пристр¹аиваться*

przystroić ‘przyrządzić, dorobić’: *Może w sklepie kupowali maszynka [do szycia], kupili, reszta poźni dokupili, nogi przystroił ojciec tak i szyla Gir* ◇ ros. *присп¹оуть* Δ por. wszakże MSZP w zn. ‘przygotować, przysposobić’, SPXVI

przystrzelić ‘postrzelić’: *Papieża przyszczeszeli, ktoś przyszczelił, tak mowio Nu* ◇ ros. *присп¹ел¹уть*

przyśpiać ‘dojrzeć’ MM ◇ brus. gw. *присп¹ець* Δ por. SGPK *przyśpieć* ‘dojrzewać (o zbożu)’

przywodzić ‘przyprowadzać, doprowadzać’: *Tam do spowiedzi przywodzili dzieci kOp* ◇ ros. *привод¹ить* Δ por. wszakże SJPXVII¹³, SGPK ze Śląska

przyżyć się ‘dostosować się’: *Aj, jak już przeżyli sia, przywykli do kałchozu, to i do brze Drś* ◇ brus. *прыж¹ыцца*, ros. *приж¹иться*

W tekstach analizowanych pojawiają się sporadycznie formacje z prefiksem nieadaptowanym *pry-/pri-*: *prycieśnienie* St, *prygranica* Za, *pryhraniczny* Cc, *prinadležneś* ‘przynależność’ kWi, *pryzwyczajennia* ‘przyzwyczajenia’ Ma, *pryjechać / prijechać* Ma, ArDa, Stn, *przyjść* Gr, Stn, Żw, *prynieść* Gr, Stn, *prysyłać* kMi, *prywiążć* Stn.

• **brus. / ros. ras-** → **pol. roz-**¹⁴

MODEL: **ROZSROCZKA** ‘RATY’: *Na rozsroczkę* MM ◇ ros. *расср¹очка*

rozciapa ‘niezdara, zagubiony’ MM ◇ por. brus. gw. *расц¹япаца* ‘rozpłakać się’, ros. *расц¹яна*

rozczoska ‘grzebień’: *Kto co da no jaki, kto pierścionak, tot zdejmie, kto jaka broszka, kto jaka raszczoska* Gir ◇ brus. *расц¹оска*, ros. *расц¹ёска*

rozpisanie ‘ślub w urzędzie stanu cywilnego’: *Raniej to rozpisanie, to nie liczyli jakoś u naszym Gim* ◇ ros. *распи¹сание*

rozkosy ‘ukośna deseczka na wieżkach, łączące krokwie powyżej połowych wysokości’ Drś ◇ por. brus. gw. *раск¹осы* ‘rozwidłone słupy, na którychleżą belki w gumnie’

roztaweczka ‘wstawka’: *Rożne te korunki wonzali do tych, do nawleczek, do nawleczek takie rztaweczki* Stn ◇ por. ros. *расст¹авка*

MODEL: **ROZPŁAWIAC SIĘ** ‘TOPIĆ SIĘ, ROZPŁYWAĆ SIĘ’: *On tak rozpławia sie ten syr* Ba ◇ brus. *расп¹лаў¹яцца*, ros. *расп¹лавля¹ться*

rozchochotać się ‘zanieść się śmiechem’: *Chłopczy, ot, to zaśmiejo, to, to zagadno, no tak jakimś śmieciem, to razchachoczno sie* Os ◇ ros. *расх¹охот¹аться*

¹³ SJPXVII notuje w ustabilizowanych połączeniach wyrazowych *do niełaski* (kogoś komuś) *przywodzić* OssŻyw, *do baczenia przywodzić* ‘cucić’ SyrZiel.

¹⁴ W polszczyźnie gwarowej brasławskiej możliwa także realizacja *raz-*.

rozkaçać ‘rozwałkować’: *Zamiesim na przykład na bułeczki, rozkaçami takie wo jak na palec blin* Ju. *Ciasta zrobiła, jajki, mangaryny i mleka parzona, no a tedy tak wo wzięła i rozkaçowała* Os. *A takie klocki oni, rozkaçanez ciasta, i pokrojone* kDrś ◇ brus. *раскач¹аць*

rozkaraczyć się ‘szeroko rozstawić nogi, stanąć w rozkroku’: *Rozkaraczyć się* MM ◇ brus. gw. *раскар¹ачыць*, ros. *раскор¹ячуться* Δ por. też MSGP z Mazowsza wsch **rozkułaczyć** ‘rozkułaczyć, pozbawiać majątku bogatszych gospodarzy, kułakow’: *Tak raskułaczyliż, zabrali; my wyjechali* wschBr. *Wiadomoż: rozkułaczyli, zabrali wszystkich krow, i koni* ArDa ◇ ros. *раску¹ачить*

rozpisać się ‘zawrzeć związek małżeński’: *A mama była nawet rozpisaca nie mogła, jak posadzili Gim* ◇ brus. *расніч¹ацца*, ros. *раснич¹аться*

rozsechnąć się ‘rozeschnąć się’: *Dwa razy sufit znaczy my zdejmowali, bo on rozsech sie* PełDrś. *Wo tont koły, ony jeszcze dwie, cztery koły. Już one stare, rozsechli sie* Gr ◇ brus. *расс¹охнуцца*, ros. *расс¹охнуться*

rozstroić ‘rozbudować’: *Nie bardzo u doma, można było rozstrojić, nu wszystko, no starali sie, a co?* Dw ◇ ros. *расстр¹оить*

rozszaść ‘przeciąć, rozciąć nożem, np. skorę, owczyne’ MM ◇ por. brus. *расу¹астваць* ‘rozerwać

roztapyrzyć (się) ‘rozczapierzyć (się), np. o piorach indyka’ MM ◇ brus. *растап¹ырыць, растап¹ырыцца*, ros. *растоп¹ырить(ся)*

Zanotowano jedną formację przymiotnikową i jedną formację przysłówkową:

rozchlastany ‘niezopapinany, niezapięty’ MM ◇ por. brus. *расхл¹істаны, расхал¹яствацца*

rozpięknie ‘przepięknie’: *Pienknie rozpienknie po polsku wszystkie rozmawiali* Drś ◇ ros. *распрек¹асно*

W tekstach analizowanych pojawia się sporadycznie prefiks *ros-* / *ras-*, np. *roskradać* PełDrś, *rosptakać się* Ik, *rosptodzić się* Gaw, *raspożyć* kWi, *rospowiadać* Ma, kWi, Gir / *raspawiadać* Gr, *rospisać* kDrś / *raspisać się* Wo, *rostłumaczyć* Gir, *rosszumieć* Ik.

- **brus. ad-** / **ros. ot-**¹⁵ → **pol. od-** (adaptacja dyskusyjna)

MODEL: **ODSTROIĆ** ‘ODBUDOWAĆ’: *Oj, oj, żeby takikościot odstroić* kDrś ◇ ros. *отстр¹оить*

¹⁵ Wymawiane przeważnie jako *at-*.

odbić ‘odeprzeć’: *Wtedy jak tu odbili Niemcy Sowieci* Da ◇ brus. *адб'іць*, ros. *отб'ить* Δ por. SPXVI

odbyć₁ ‘spędzić (czas), być’: *Dwadzieścia lat on odbył na morzu* Db. *Oni starszaki... cały miesionc odbendo o tut* Stn. *No i ja odbyła u tej cioci, tam* ArDa ◇ brus. *адб'ыць*, ros. *отб'ыть*

odbyć₂ ‘odbyć się’: *Z Polski przysłali, już co i wesela odbywszy* ArDa ◇ brus. *адб'ыць*, ros. *отб'ыть*

odgotować ‘ugotować’: *U Ruskich tam to rys odgotowany, a u nas takiego nie ma* kGir ◇ brus. gw. *адгатав'аць*, por. ros. *отвар'ить*

odhulać ‘wybawić się, pobawić się i zakończyć zabawę’: *Unuczki wasela była, adhulali* kRy. *Nu a tuty już ta wesela, już adhulali* kGir ◇ brus. gw. *адз'уляць*

odkryć się ‘zostać otwartym’: *Tedyszkoła była już adkryła sie, polskej u nas niebyła* kRy. *Jak odkr'ył sie w'idzewski kościół, wiecie co, ileż radości było* kWi ◇ ros. *откр'ыться* Δ por. też SGPK *odkryć* ‘otworzyć (o sklebie)’

odprawlać ‘wysyłać’: [Len] *sarcirowali, jak u nas nazywali, i odprawlali do Braślawia* Gim ◇ ros. *отправлять*

odprawny ‘wysyłkowy’: *Tam odprawny taki punkt* ArDa ◇ ros. *отправн'ой*

odrobić ‘odczarować’: *Aparacjiv dużo jest takich, odrobić, żeby to nie było* Dz ◇ brus. gw. *адраб'іць*

odrygać się ‘o odbijaniu się po jedzeniu’: *Adryg'am sie, dobrzem'am sie, migdałami, safronami* MM ◇ ros. *отрыг'аться* Δ por. SGPK z Litwy

odstać ‘być zarzuconym, zapomnianym’: *Już podrosli, jakoś wszystko to odstało, nie można było, to wszystko żeby do kościoła chadzili* Drś ◇ ros. *отст'ать*

odwojować₁ ‘zawojować’: *Jozef Piłsudski jak odwojował te te ziemi, od razu dla rolnikadali po dziesięć tysiency złotych zapomoga* Nu ◇ ros. *отвоев'ать*

odwojować₂ ‘wywalczyć’: *Nu późni ludzi wajowali, chodzili, i w rajspółk'om nawet chodzili deligacjaj jakaj, nu wo tak odwojowali: dali ksiendza wtedy nam* wschBr ◇ ros. *отвоев'ать*

• **ros. so-** → **pol. z-**

zgłasny ‘zgodny’: *Ja może, ja i zgłasna, może nie, może tak* Nu ◇ ros. *согласный*
zgłaszać się ‘zgadzać się’: *Raniej swatyjeżdżili, a potem już jednak ta tradycjajuz odrzucili, bo młode nie zgłaszali sie* Drś ◇ ros. *соглаш'аться*

zgłosić się ‘zgodzić się’: *On mnie napisał, prawda, że niech i mamusia przyjeżdża, kiedy chce, nu ja, ni mamusia zgłosiła sie, ni ja, my nie pojechali* kWi ◇ ros. *соглас'иться* Δ por. też SGPK w zn. ‘zobowiązać się’ (z Ciszewskiego)

• **ros. s-** → **pol. z-** (adaptacja dyskusyjna)

Jeśli brać pod uwagę wpływ języka rosyjskiego to możliwe jest tylko udźwiężnienie, natomiast w przypadku oddziaływania języka białoruskiego adaptacja nie zachodzi (brus. *z-* odpowiada pol. *z-*).

zwiąż ‘więź, związek’: *Teraz on*i* tambogaciejsze; ja mowie: ty żwionż miałby, tak ty trochu rozżył siab* Gim ◇ ros. *связь*, brus. *с'увязь*

zdać się ‘podać się’: *Nie wiem dlaczego ludzi tak prendko zdali sie* Drś ◇ brus. *зд'ацца*, ros. *сд'аться*

zjeździć ‘pojechać’: *Starczyła nam czasu i na rynek zjeździć wewtorak* Ju. *No chciałyby choć przed śmiercio zjeździć* Wo ◇ brus. *з'ездзіць*, ros. *с'ѐздить*

zmoć ‘dać radę, podołać’: *Egzaminy nałatyskim języku, on nie zmoże, bo on uczysie u ruskiej szkole* kDrś. *Ochjej, teraz nie zmogem* [prenumerować gazet z Polski] kWi ◇ brus. *змагчы*, ros. *сможу* Δ por. SGPK

zrównować ‘porównywać’: *No piękny ołtarzbył, z tim wcale nie zrównować* kWi ◇ brus. *зраўноўваць*, ros. *ср'авнивать*

związać się ‘połączyć się, porozumieć się’: *Nu tak wtedy ten Antoni już żwionzałsia z Minskim* Cc ◇ brus. *звяз'ацца*, ros. *связ'аться*

- **brus. *aba-* / ros. *obo-* → pol. *obe-*; brus. *ada-* / ros. *oto-* → pol. *ode-*; brus./ ros. *so-* → pol. *se-*; ros. *wo-* → pol. *we-***

odebrać ‘obrać’: *Same buraki, oni zakisno i wszystko... a tedy jak zakisno, wyniesie, a tedy jak czszeba wybierzesz, on obebrany* Ba ◇ brus. gw. *адабр'аць*, ros. *обобр'ать* Δ por. SGPK z Litwy

obesrać się ‘wypróżnić się’: *Jednym słowem, mówi, nieabesrała sie do tej pory, a teraz pad staraś chcesz sama siebie chyba stracić* kWi ◇ ros. *обоср'аться*

odebrać₁ ‘powybierać, zabrać’: *Wszystkich tych, chtore liczyła sia armia Andersona, odebrali tych Polakow* Drś ◇ brus. *адабр'аць*, ros. *отобр'ать*

odebrać₂ ‘odjąć’: *piorun rombnoł w domu, że też nogi odebrało* Nu ◇ brus. *адабр'аць*, ros. *отобр'ать*

sechnąć ‘schnąć’: *I tu wiatер chodzi pośrodku i sechło zboża* On. *Jeziора tam 'Obola, to już dawniej była jeziora, a też on'aż już sechni* Gaw ◇ brus. *с'охнуць*, ros. *с'охнуть*

Por. też wyżej **rozsechnąć się**

werwać się ‘wedrzyć się’: *Parasionka ukradli, przyszli, do chlewa werwawszy sie* ArDa ◇ ros. *ворв'аться*

Nie należy tu **odemknąć** ‘otworzyć (drzwi zamknięte na klucz)’ DrśW, WiW, choć jest brus. gw. *адамкн'уць* ‘odsunąć zasuwkę’, ros. *отомкн'уть*, to jednak wyraz notuje SPXVI i SGPK i MSGP **odemkły** ‘otwarty’ z Kaszub.

- **brus. *bias-*, *bes-* / ros. *bes-* → pol. *bez-***

bezsilny ‘bezradny’: *U mnie rodzinka bezsilna* kOp ◇ brus. *бясцільны*, ros. *бессильный*

bezporyadki ‘nieporządku’: *Znalazłszy takie bezporządki* kOp ◇ brus. *беспарадак*, ros. *беспорядок*

Tu zapożyczenie z adaptacją fonetyczną.

- **brus. *pau-*, *polu-* / ros. *pol-* → pol. *pół-***

Jeśli uznać powyższe wyrazy wyłącznie za zapożyczenia białoruskie, możemy tu mówić o wtórnie wyodrębnionym sufiksie *pół-*. Natomiast jeśli potraktujemy wyrazy jako zapożyczenia rosyjskie, to jest tu adaptacja *pol-* > *pół-*.

półdzień ‘południe’: *Krowa trzeza podoićw półdzień* kOp ◇ brus. *п’оўдзень*, *п’олудзень*, ros. *п’олдень*

półpiecek ‘(niższe) miejsce na piecu do spania’: *A to leżć wo półpiecki jakie, to leżć... nu ławeczka koło piecu, ławeczka, nic, nic, wo tak* Nu, GajA ◇ brus. gw. *паўп’еч*, *паўп’ечак* ‘ławka koło pieca’

Nie należy tu *półsukienka* ‘materiał z wełny na postawie lnianym’: *Półsukienka bawełniana* WiW (por. brus. gw. *паўсук’енак*), bo SJPD notuje *półsukienko* ‘gatunek lżejszego cieńszego sukna’ i MSGP *półsukienek*, *półsukienko* z Mazowsza i Kresów pn.

2. Adaptacja sufiksu tematycznego w czasownikach

- **brus. *-iwa-* / ros. *-iwa-* (*-ywa-*) → pol. *-a-***

MODEL: **PODKLEJAĆ** ‘OKLEJAĆ’: [Ściany] *padklejali*, *nu o takim samym szpaleram pewnie* Wo ◇ brus. *падкляіваць*, ros. *подклеивать*

obmłacać ‘młocić’: *Tedy cepami, takie cepy byli na pałki łatuszyli, o ta zboża, i wszystka obmłacali* kRy ◇ brus. *абмал’очваць*, ros. *обмолачивать*

przestrajać się ‘urządzać się na nowo’: *Nu i wot tedy tam przenosili u sama granica Łatwia, tam dostawał tam miasta, gdzie to wszystko. Jak ojciec, mama tam przestrajałasia* Gim ◇ brus. *перастроівацца*, ros. *перестраиваться*

przystrajać się ‘przyrządzać’: *I w koszyki zakładali, a kto zalewał tłuszczam... połży, potym raz zawiąży; jak kto przystrajał się, u nas robili tak, u kogoż to inaczy* PeIDrś ◇ brus. прыстр¹ойвацца, ros. пристр¹аиваться

ustrajać ‘organizować, urządzać’: *co należy ustrajamy i tedy tam opłatkem dzielim sie* Drś; *Wielkanoc to zawsze tak, wspomina sie to zawsze tak, jak święto takie, ustrajał nam jakieś zabawy* kGir ◇ brus. устр¹ойваць, ros. устр¹аивать Δ por. też SGPK *ustroić* z Galicji wsch

wygatawiać ‘przygotowywać’: *A mężczyźni [zimą] drzewa robili, wygatawiali, co na lato* Ju ◇ ros. загот¹авливать

• brus. / ros. **-nu-** → pol. **-ną-**

MODEL: **DZIERNĄĆ** ‘PODSKOCZYĆ’: *Jak dzierneli nam podatki* GajA ◇ brus. gw. дз¹ёрнуць ‘pobiec, wyskoczyć’, ros. дёрнуть

dychnąć ‘złapać oddech’: *Zachorowała tak, że dychnońć nie może* Dz ◇ brus. дых¹нуць Δ por. wszakże SPXVI¹⁶

fyrknąć ‘wyrzucić’. *Toż my na jichnej ziemi. Ot cokolwiek byłaby, tak oniż nas fyrnulib* kRy ◇ por. brus. gw. ф¹ырнуць ‘szybko wzlecieć’

ruchnąć ‘zawalić się’: *Tylko filary takie, o takie grube takie belki tam, musi ich cztery, czy sześć takich w kościele... a żeby te, byłyby ruchnoł* kDrś ◇ ros. рухнуть

plasnąć ‘plusnąć’: *Tam te czy andatrii, czy wydry jakieś kompali sie... i te splasneli* Ba ◇ por. brus. спалас¹нуць, ros. сплес¹нуть

strzelnąć ‘strzelić’: *Potem mnie w głowa strzeleno, myślie, a co byłoby* kOp ◇ brus. стр¹эльнуць, ros. стрель¹нуть

ściobnąć ‘smagać, uderzać’, ‘chłostać rozgą’ w Niedzielę Palmową powszechne MM, Ba ◇ brus. сц¹ёбнуць Δ por. SGPK *ściobać* z Litwy

ukisnąć ‘skisnąć, sfermentować’: [Ciastojak rośnie] *kiśni, padymuji sie. Potym ukiśni* Bi ◇ brus. ук¹иснуць, ros. ук¹иснуть

wtorknąć ‘wetknąć’: *Brzożki... oni tak o na drzwi niby troche to stary gdzie powiesi, to ja, nad łóżka gdzie utorkne czy da flakona postawie* St ◇ brus. ум¹оркнуць Tu też czasowniki **przestygnąć**, **przeczachnąć**, **przyczachnąć**, **sechnąć** zob. wyżej.

¹⁶ Słownik polszczyzny XVI wieku notuje wyraz *dychnąć* w zn. ‘tchnąć’ przywołując tylko jeden cytat z *Duchownych pieśni M. Lutra* Sz. Krofeja (autor pierwszych druków kaszubskich): *Ducha Świętego wielką laską/ W Iapofzczolske ferca fie wlałá [...] Dychnal [!] na nich mowiac.*

3. Adaptacja sufiksów w rzeczownikach

- **brus. -ak / ros. -ok → pol. -ek**

MODEL: **POSIOŁEK** ‘OSIEDLE, OSADA’: *Teraz już ponajechało tego tam, i w Dryświaty, i tutej o, cała wieś już, pasiołek cały zrobiony* Drś, Db, Drś, Gaw, Bi
 ◇ brus. *nac'ëлак*, ros. *noc'ëлок*

Sufiks w brus./ros. może być zarówno pod akcentem, jak i nieakcentowany:

czołenek ‘czołnek, w którym umieszczona jest cewka (w krosnach)’ WiW, GjlW (brus. gw. *чаўн'ок*), **hlaczek** ‘gliniane naczynie na mleko’ PelDrś (brus. *гляч'ок*), **kłunek** ‘węzełek, zawiniątko, tłumok’ Drś (brus. gw. *к'лунак*), **kozyrek** ‘dasze kuczapki’ MM (brus. *казыр'ок*, ros. *козыр'ёк*), **łoskutek** ‘szmata’ MM, GajA (ros. *лоскут'ок*), **lozurek** ‘barwnik błękitny, farbka niebieska’ BłW (brus. gw. *лаз'урак*), **odwodek** ‘zakładanie przez pszczoły nowego roju’ DrśW (ros. *отв'одок*), **okurek**¹⁷ ‘niedopałek papierosa’ MM (brus. *ак'урак*, ros. *ок'урок*), **oskołek** ‘odłamek’ Bi, Dw, GajA (brus. *аск'олак*, ros. *оск'олок*), **panadworek** ‘podwórze, podwórko’ GajA (brus. gw. *панадв'орак*), **platek** ‘chustka, chusta (nagłowej)’ Stn (ros. *плат'ок*), **podsjedziolatek** ‘część uprzęży nakładana na kark (grzbiet) konia’ Cc, MM (brus. gw. *падсядз'ёлак*), **puczek** ‘wiązka gałęzi’ kDrś (brus./ros. *пуч'ок*), **rostek** ‘pęd odmiany szlachetnej do szczepienia drzewa, zraz’ DrśW (brus. *расч'ок*, ros. *рост'ок*), **saporek**¹⁸ ‘osad w munsztuku (ustniku) fajki’ MM (brus. gw. *сап'орак*), **stołbunek** ‘(gliniany) garnuszek’ ArDa (brus. gw. *сталбун'ок*), **świstek** ‘gwizdek’ DrśW, WiW (brus. *свіст'ок*, ros. *свист'ок*), **wijurek** ‘kijek do zwijania nici w kłębek’ GajA, GjlW (brus. gw. *виур'ок*), **zakonurek** ‘schowek, zakamarek’ SzDo, PelDrś (brus. *закан'урак*), **zamorek** ‘zbuk, wysiedziane jajko bez zarodka’ GajA (brus. gw. *зам'орак*), **zarobotek** ‘zarobek, wynagrodzenie’ MM, Stn, ArDa (brus. *заработак*, ros. *заработок*)

- **brus. -onak / ros. -onok → pol. -onek**

MODEL: **DZIECIONEK** ‘DZIECKO’: *On [ksiądz] tylko z seminarjum, siedzi, nu dziecionek taki siedzi* kDrś; *Tydzietka, zawionż ten pempek, dziecionek ten zawionżywała* Drś; GajA, Bi, kWi, Nu, kOp, Ba◇ brus. gw. *дзяц'ёнак*

cielonek ‘cielę’ GajA (ros. *тел'ёнок*), **kocionek** ‘kotek’ GajA (ros. *кот'ёнок*), **korszunonek** ‘pisklę jastrzębia’ GajA (ros. *коршун'ёнок*), **porosionek** kOp (ros.

¹⁷ Co prawda SJPD podaje, ale z ros. *okurok*.

¹⁸ Por. też SGPK ‘sok lulki’ z Litwy.

порос'енок), **psionek** ‘szczeniak’ GajA (ros. pot. *пс'енок*), **świnionek** ‘prosię’ GajA (ros. pot. *свин'енок*), **wilczonek** ‘szczenię wilka’ GajA (ros. *волч'енок*), **żerebionek** GajA (ros. *жереб'енок*)

4. Adaptacja sufiksów w przysłówkach

Pewnym rodzajem substytucji (adaptacji morfologicznej) jest dostosowanie przysłówków z etymologicznym sufiksem *-o*¹⁹ do formy zgodnej z językiem polskim przez wymienienie sufiksu na *-e*²⁰.

- **brus. -a / ros. -o** → **pol. -e**²¹

MODEL: **MUSOWIE** ‘KONIECZNIE, OBOWIĄZKOWO’ MM ◇ brus. gw. *мыс'ова* Δ por. SJPD *musowo* posp. i gw. ‘musi się; koniecznie trzeba’

drennie ‘źle, niedobrze’: *Bardzo drennie, kiedy wojna była Dw. Fotografia bardzo malusieńka, tak co, drenie zrozumieć jak* kDrś ◇ brus. *дрэ'нна*, brus. gw. *дрэ'на* Δ por. też SGPK *drenny* ‘lichy, nędzny’ z Litwy

druźnie ‘po przyjacielsku, zgodnie’: *Ale wiecie niedruźni ido, żeby to tak druźni, oni wszystkie szedliby jak niaktore ido* kWi. *Tam muzykanty zbirajo sie i tańcuji druźnie* Gim ◇ brus. gw. *дру'жна*, ros. *дру'жно* Δ por. SGP *družno* ‘razem, wspólnie’ z Białostockiego

niejednakowie ‘niejednakowo: *I nie dopieczycy sie [chleb], i skarynka ta atstani, rozmajicie, niejednakowie i bywa* Wo ◇ ros. *неодин'аково*

obowiązkowie ‘obowiązkowo, koniecznie’: *Wszystko posne, i, ah'a, sledź, to już obowionzkowie* kDrś ◇ brus. *абавязк'ова*

obocznie ‘zwykle, zazwyczaj’: *No zdrowie byłoby i szczęście, jak i abycznie wszystkiego, co chto życzy* Gim ◇ ros. *обы'чно*

odkrowiennie ‘jasno, otwarcie’: *Czszeba tak mówić odkrowienie* kWi ◇ ros. *откров'енно*

podpornie ‘w podziemiu, nielegalnie’: *Mało było tych... które pracowali podpolnie* kOp ◇ ros. *подп'ольно*

¹⁹ W białoruskiej wymowie akającej *-a*.

²⁰ J. Rieger, *Białorutenizmy i rusycyzmy w gwarach polskich na Litwie*, [w:] *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, s. 113.

²¹ Wahania w stosowaniu formantów przysłówkowych *-e* oraz *-o* jest zjawiskiem charakterystycznym dla gwar polskich na Wileńszczyźnie, znalazło potwierdzenie także w gwarach kowieńskich [Karaś 2002].

smagle ‘energicznie (np. o uderzeniu w twarz)’: *Smagle ze świstem* ‘szybko z szumem’ MM ◇ brus. gw. *smʼaʒla* Δ por. też SGPK *smagle* w zn. ‘sprawnie, dużo’, *smagło* (bić) ‘mocno, ostro’ z Litwy

Wahania w stosowaniu formantów przysłówkowych *-e* oraz *-o* jest zjawiskiem charakterystycznym dla gwar polskich na Wileńszczyźnie, znalazło potwierdzenie także w gwarach kowieńskich²².

• **brus./ros. -om → pol. -em (-’em)**²³

MODEL: **Z TOŁKIEM** ‘Z SENSEM’: *Powiedz z tołkiem* MM ◇ por. brus. *mʼoakam*, ros. *mʼoakom*

biegiem ‘szybko’: *Biegiem przebiegła* GajA ◇ por. ros. *beʒʼom*

bosem ‘boso’: *Ale jauczęszczała* [na mszę] *każdy, każdo niedziele, bosem, na boso* kOp ◇ por. brus. gw. *basjaʼom*, ros. *bosukʼom*

dybem 1. ‘stanać dęba (o koniu)’: *Koń narowny często dybem staje* MM 2. ‘podnieść się (o włosach)’ MM ◇ brus. gw. *dyʼbam*, ros. *dyʼbom*

kradkiem ‘ukradkiem, potajemnie’: *Tu kściła, ala kradkim kścili* Bi. *A jej jak to kściła i do komuńji pierszy doprowadzała i bierzmawała, to wszystko było kradkiem* Gim ◇ brus. gw. *kpadkʼom*

krągiem, też **kręgiem**, **krugiem** ‘naokoło, wkoło, wokoło, dookoła, w kołko’: *Wyrombani te ściany krongiem deseczkami obgrodzili* Dw. *Tam u nas był krongiem las* kGir. *Nu a dzieci chodzo krongiem, radujo sie chojinki* kWi. *A ludzi duża była i do kościoła, i w kościele, krugiem cmentarzu* Ju; Drś, ArDa, Os, DwGr, PeIDrś, Ma, Gr, Gaw ◇ brus. *kpyʒam*, ros. *kpyʒʼom*

• **brus. / ros. -ok → pol. -ek**

w dobawek ‘na dodatek, dodatkowo’: *Tak jeszcz’o brał* [w dzierzawę] *w dobawek jakich hektarów dwadzieścia* Drś ◇ ros. *wdobʼavok*

***

Przedstawiono tu adaptacje fonetyczno-morfologiczne, zachodzące w sytuacji współfunkcjonowania kilku kontaktujących się ze sobą języków. Zgromadzone słownictwo dostarcza wiele przykładów, w których możemy zaobserwować inter-

²² Por. H. Karaś, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa–Puńsk 2002, s. 269.

²³ Tu generalnie są formy przypadkowe w porównaniu z licznymi przykładami w poprzednich grupach.

ferencje oraz przyswajanie elementów obcych do rodzimego systemu w warunkach wielojęzyczności. Adaptacja słowotwórcza ma duże znaczenie, gdyż świadczy o stabilnej pozycji rodzimego systemu słowotwórczego²⁴. W analizowanym materiale leksykalnym na gruncie polszczyzny można zauważyć przejmowanie zapożyczeń i zastępowanie morfemów (prefiksów i sufiksów) białoruskich i rosyjskich wariantami rodzimymi. Adaptacja dotyczy różnych modeli i zachodzi w czasownikach, rzeczownikach, w mniejszym stopniu w przysłówkach i przymiotnikach. Niektóre modele są częste i wyróżniają się licznymi przykładami (adaptacja prefiksów w czasownikach), inne są przypadkowe (adaptacja w przysłówkach) i występują sporadycznie. Można też przyjąć, że użytkownicy gwary mają świadomość odpowiedniości morfemów, np. ukr./ros. *-ar* i pol. *-arz*, ukr. *-'a*, *-'atko* i pol. *-'ę*, *-'ątko*, ukr./brus. *-ok* i pol. *-ek*²⁵.

Wyróżniłam 18 poszczególnych modeli adaptacji formantów:

- adaptacja fonetyczna: a) na zasadzie identyczności lub bliskości brzmieniowej morfemów²⁶ – modele: *s-* → *z-*, *ad-/ot-* → *od-*, *ras-* → *roz-*, *bias-/bes-* → *bez-*; b) na zasadzie historycznej odpowiedniości morfemów afiksalnych – modele: *obo-* (*aba-*) → *obe-*, *oto-* → *ode-*, *wo-* → *we*, *so-* → *se-*, *-nu-* → *-nq-*; *-ok* (*-ak*) → *-ek*, *-onok* (*-onak*) → *-onek*; *-om* → *-em* (*-'em*);
- adaptacja morfologiczno-semantyczna oparta na historycznych odpowiednikach – modele: *pro-* (*pra-*) → *prze-*, *pro-* → *przy-*; *-o* (*a*) → *-e*;
- adaptacja fonetyczno-morfologiczna²⁷ – modele: *pry-/pri-* → *przy-*, *pera-/piere-* → *prze-*, *pau-*, *pol-/polu-* → *pół-*;
- zastąpienie sufiksu – model *-iwa-* / *ywa-* → *-a-*.

Niektóre zjawiska można wyjaśnić inaczej, co stanowi pewien problem metodologiczny, np. w *przepiwać* można mówić o adaptacji sufiksu do polskiego *przepijać*; w *przaprowadzić* o wprowadzeniu elementu białoruskiego do polskiego *przeprowadzić*; wyraz *przypieczek* można uznać za kontaminację pol. *przypiecek* i brus. *prypeczak*/ros. *pripeczek*; *półdzień* można traktować jako zapożyczenie z adaptacją brus./ros. *polu-*, *pol-* w pol. *pół-*, albo wyraz został utworzony według analogii do *północ*.

Wyrazy zaadaptowane mają oparcie w wyrazach ogólnopolskich albo są wspólne z białoruskim czy rosyjskim. W wielu przypadkach trudno określić, które wyra-

²⁴ A. Krawczyk, *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa 2007, s. 47.

²⁵ J. Rieger, *Słowotwórstwo gwarowej polszczyzny kresowej. Problemy metodologiczne*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. XII, Warszawa 2010, s. 73.

²⁶ Wchodzi w zakres adaptacji w grupach spółgłoskowych.

²⁷ Bliska adaptacji fonetycznej.

zy rosyjskie zostały zapożyczone bezpośrednio, a które poprzez język białoruski, gwary białoruskie i „trasiankę”, tj. forma mowy mieszanej, w której przeplatają się kolejno elementy oraz struktury białoruskie i rosyjskie²⁸.

Skróty

Ar – Arcimowicze (koło Opsy)	Kr – Karpiliszki (na pn. od Widz)
Ba – Bartkiszki (koło Smołów)	Ma – Mamiany (koło Dryświat)
Bi – Bieluniszki (koło Smołów)	Mi – Milki (na zach. od Nowego Pohostu)
Bł – Błażuny (na pn. od Widz)	Nu – Nurwiany (koło Dryświat)
Cc – Czernica (koło Bohinia)	On – Onikiszki (na pn. od Widz)
Cz – Czerniowo (koło Drujska)	Op – Opsa
Da – Dalekie (na pd.wsch. od Opsy)	Os – Ostrow (na zach. od Rymysz)
Db – Dauble (na pn. od Opsy)	Pel – Pelikany (koło Opsy)
Do – Domasze (na wsch. od Opsy)	kRy – koło Rymysz
Drś – Dryświat	Sm – Smołwy
Dw – Dworzyszcz (na pd.wsch. od Dryświat)	St – Strylungi (na zach. od Widz)
Dz – Dziszki	Stn – Stankowicze (na pn. od Dryświat)
Gaw – Gawrany (na pd. od Dryświat)	Sz – Szańlenie (koło Braślawa)
Gim – Gimzy (na pd. od Dryświat)	Wi – Widze
Gir – Girejsze (na pn.zach. od Dryświat)	Wj – Wojckieluny (na pd. od Dryświat)
Gjl – Gajlewszczyzna (koło Dukszt)	Wo – Wozgielańce (na pn.zach. od Widz)
Gr – Grytuny (koło Dryświat)	wschBr – wschodnia Braślawszczyzna
Ik – Ikaźń (na wsch. od Braślawa)	Za – Zamosze (koło Dryświat)
Ju – Jursze (na zach. od Widz)	Zw – Żwirynie (na pn.wsch. od Dryświat)

GajA – Наталия Ананьева, *Альтернатици в парадигматике существительных польского говора деревни Гайде Игналинского района ЛССР*. Москва 1974 [maszynopis].

MM – Witold Minksztyt i Elżbieta Minksztyt, *Słowniczek wyrazow gwarowych, używanych w okolicach Dryświat, Gajd i Widz*, [w:] *Język polski dawnych Kresow Wschodnich*. T. 4 pod red. J. Riegera i D.A. Kowalskiej. Warszawa, 2010, s. 225–263.

Materiał z kartoteki W. Werenicza opisany jest skrótem nazwy miejscowości i następującą po nim literą W, np. DrśW, WiW, KrW.

Słowniki

Mały słownik gwar polskich pod red. J. Wronicz, Kraków 2009.

Mały słownik zaginionej polszczyzny pod red. F. Wysocka, Kraków 2003.

Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–69.

²⁸ Por. G Hentschel, *Belarusian and Russian in the Mixed Speech of Belarus*, [in:] *Congruence in Contact-Induced Language Change: Language Families, Typological Resemblance, and Perceived Similarity*. Berlin–Boston 2014, s. 93–121.

Słownik gwar polskich pod red. J. Karłowicza, J. Łosia, t. I–VI, Kraków 1900–1911.

Słownik gwar polskich, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie, t. 1, pod red. M. Karasia, Wrocław–Kraków 1982; t. 2–5, pod red. J. Reichana, Wrocław–Kraków 1983–1998; t. 6–9 (z. 2), pod red. J. Okoniowej 2001–2015.

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. *Толковый словарь русского языка*, Москва 2006.

Русско-белорусский словарь НАН Беларуси, Институт языкознания им. Я Коласа. Изд. 8-е, Т. 1–3, Минск 2002.

Словарь русских народных говоров Вып. 1–47, Москва–Санкт-Петербург 1965–2014.

Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Выд. 3-е, Т. 1–5, Минск 1979–1986.

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко, Минск 2002.